

ОСОБИСТІТЬ
У КОНТЕКСТІ
МОРАЛЬНОГО ТА
ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2019

УДК 159.923.5
О-75

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 31 жовтня 2019 р.)*

Рецензенти:

Я. О. Гошовський, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

О. М. Кікінежді, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

О. В. Камінська, доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету.

О-75 Особистість у контексті морального та професійного зростання: монографія / за ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. – Київ : «Центр учбової літератури», 2019. – 192 с.

ISBN 978-611-01-1693-0

Моральність особистості неможлива без усвідомлення і прийняття концепту «гідність». У книзі розкривається сутність цієї моральної цінності, її розвиток та врахування у процесі соціальної взаємодії.

Окрема інформаційна лінія у контексті морального становлення особистості присвячена аналізу конструктивно-деструктивного впливу молодіжного субкультурального простору на особистісний розвиток у період підліткового віку.

Проблематика особистісного становлення у процесі професійної життєдіяльності подана через ідеї розвитку психологічної культури вчителя як особи, що стоїть у витоків духовного розвитку майбутніх поколінь. У книзі піднімаються питання щодо сучасних проблем зайнятості та наслідків, які вони породжують; обговорюються особливості особистісних трансформацій під впливом професійного функціонування. Для обговорення виокремлюються питання розвитку соціального інтелекту як предиктора успішної реалізації завдань соціальної взаємодії у процесі професійної педагогічної діяльності; висвітлюються питання нових стратегій фасилітативної взаємодії у професійній діяльності вчителя.

УДК 159.923.5

ISBN 978-611-01-1693-0

© Авторський колектив, 2019
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
----------------------------	---

МОРАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ОНТОГЕНЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	6
---	---

Павелків Роман

ДИТЯЧА ПРОСОЦІАЛЬНІСТЬ: СТРАТЕГІЧНИЙ АСПЕКТ	22
--	----

Корчакова Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	40
--	----

Кулакова Лариса, Кулаков Руслан

КОНСТРУКТИВНО-ДЕСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР	56
--	----

Павелків Віталій

ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРИЗИ ЗАЙНЯТОСТІ ОСОБИСТОСТІ	73
---	----

Рудюк Олег

ПРОФЕСІЙНА АВТЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	89
--	----

Примачок Людмила

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ	105
--	-----

Созонюк Ольга

РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПЕДАГОГА	123
---	-----

Івашкевич Едуард, Яцюрник Алла

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФАСИЛІТАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ	140
--	-----

Хупавцева Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПАРАДИГМІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА	156
---	-----

Михальчук Наталія, Івашкевич Ернест

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
---	-----

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ

На сьогодні суспільство висуває високі вимоги до вчителя, який готовий навчати, розвивати та виховувати громадянина України, уміє швидко та креативно розв'язувати проблеми професійного й особистісного характеру, прагне позитивних змін у житті країни. Конкретні шляхи модернізації освітнього процесу окреслено в законодавчих і нормативних документах (Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років, Концепція «Нова українська школа»).

У головних нормативно-правових документах Міністерства освіти України підкреслюється, що «педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру» [122]; «Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників та професійне самовдосконалення — важлива умова модернізації освіти» [67].

Народження Нової української школи починається з початкової освіти. Однією зі складових формули Нової української школи є педагогіка партнерства. «Педагогіка партнерства буде однією з основ школи, заснованої на взаємній повазі до особистості, праві вибору і відповідальності за ухвалені рішення» [122]. В її основі – розвиток психологічної культури особистості, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками, об'єднаними спільною метою та прагненнями.

На сьогодні проблема розвитку психологічної культури педагогічних працівників достатньо розглядається в психолого-педагогічній та методичній літературі, але так як сучасний світ дуже мінливий, то і окреслена проблема вимагає подальшого систематичного доопрацювання, вивчення, наукового обґрунтування, розробки фундаментальної методичної бази.

Століття, а то й цілі тисячоліття минули в людській історії, а до сих пір не вщухає інтерес до особистості педагога, його професійних умінь і навичок, що впродовж віків змінюються відповідно до вимог часу та суспільства, удосконалюються, наповнюються новим змістом. Рівень

психологічної культури особистості педагогічного працівника (вихователя, вчителя, викладача), умови розвитку та формування його якостей, професійної компетентності й ціннісних орієнтацій значною мірою сприяють психологічному забезпеченню процесу вдосконалення та самовдосконалення особистості педагога, а отже й ефективному виконанню ним своїх освітніх функцій, і забезпечують його визначальну роль у формуванні нових духовно-інтелектуальних якостей молодого покоління.

Отже, щоб гідно прийняти історичний виклик XXI ст., освіта мусить мати випереджальний характер, тобто бути націленою на майбутнє, на розв'язання проблем нового часу, розвиток творчих здібностей учасників освітнього процесу, формування в них психологічної культури, нових способів мислення – усього того, що забезпечить успішну соціалізацію [67]. Тож працювати за новими вимогами може тільки творчий педагогічний працівник, що перебуває в постійному творчому пошуку, повсякчасно навчається, самовдосконалюється та змінюється. Саме у контексті педагогіки партнерства розглянемо необхідність розвитку психологічної культури вчителя початкової школи як основи оновленої системи професійного становлення освітян.

Розвиток психологічної культури вчителя початкової школи є складним і тривалим процесом, однією з умов забезпечення ефективності його професійного становлення і діяльності. Існує ряд досліджень, які характеризують особливості розвитку окремих структурних компонентів психологічної культури вчителя початкової школи. Виходячи із завдань дослідження, значний інтерес для нас становить загальна характеристика та склад детермінантів її розвитку. У психологічній науці принцип детермінізму розкриває причини виникнення психіки у філогенезі та онтогенезі, закономірну зумовленість психічних явищ, діяльності та властивостей людини. Наголошується, що принцип детермінізму має велике значення не лише для пізнання психіки й розробки психологічної теорії, а й для пошуків шляхів передбачення, виховання психічних властивостей людини, керування ними [122, с. 82].

Найпоширенішою у вітчизняній психології є теорія діяльності, головним постулатом якої є акт взаємодії індивіда з навколишньою дійсністю (Б. Г. Ананьев, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, В. І. Роменець, О. М. Ткаченко, С. Л. Рубінштейн та ін.). В працях науковців згаданого напрямку головним є саме принцип детермінізму. У відповідності з цим принципом, необхідно відшукувати фактор, що визначає досліджуване явище. Цей принцип орієнтує на пізнання, перш за все причин, які зумовлюють дане явище [90; 123; 144].

Особливу цікавість для нашої роботи становлять психологічні дослідження О. М. Ткаченка, в яких науковець вирізняє кілька рівнів детермінації – залежно від рівня розгляду суб'єкта, а саме – як організму, індивіда та особистості [146, с. 39]. Рівень організму передбачає, що суб'єкт підпорядкований біопсихічним детермінантам – спадковим і здобутим, які зумовлюють реактивний характер організації поведінки, єдність суб'єкта на психофізіологічному рівні. Індивід – це суб'єкт суспільних відносин у процесі засвоєння соціального досвіду, котрий визначається соціопсихічним рівнем детермінації, а особистість розуміється як вищий соціокультурний рівень прояву активності суб'єкта, що складає особливий “підрівень” соціопсихічної детермінації і характеризує соціально неповторні, оригінальні властивості психіки людини, здатність до творення нового суспільного досвіду та самотворення [146, с. 31].

Таким чином, аналіз принципу детермінізму як в історичному, так і в логічному плані з необхідністю веде до виділення трьох найважливіших рівнів організації поведінки суб'єкта. Сутність цих рівнів розкривається О. М. Ткаченком через інші пояснювальні принципи психології.

Так, під кутом зору з'ясування якісної специфіки психологічного відображення, принцип детермінізму конкретизується у принципі відображення. Те, чим власне є психічні явища як детерміновані процесом і продуктами взаємодії суб'єкта з об'єктом, розкривається у принципі відображення в певному аспекті, а саме: в чому полягає якісна специфіка психічних явищ на відміну від фізичних та фізіологічних, що являє собою психіка як продукт і передумова детермінаційних залежностей.

Принцип детермінації через принцип відображення (завдяки послідовним взаємоперетворенням) поглиблюється у принципі єдності психіки і діяльності, який висвітлює сам механізм детермінації психічних явищ, тобто пояснює як детермінується психіка суб'єкта. Так, ще Л. С. Виготський зазначав у свій час, що спосіб буття і розвитку особистості – діяльність, але діяльність особливого ґатунку: творчо-перетворююча. Вона найконцентрованіше виявляє себе в трудових формах діяльності (виробничо-практичний, художньо-естетичний, науково-теоретичний). Але й вищі рівні дотрудових форм діяльності (гра, навчання), набуваючи компонентів творчості, визначають розвиток людини як особистості [37, с. 43].

При визначенні русійних сил якісних модифікацій психіки людини принцип єдності психіки і діяльності перетворюється у принцип розвитку. Детермінація поведінки, зв'язок свідомості і діяльності об'єктивно

виявляються і реалізуються в процесі розвитку психічних явищ. У цьому знаходить вираз реальний взаємозв'язок принципів розвитку і детермінізму. Трактування принципів детермінізму і розвитку виявляється взаємозв'язаною при поясненні будь-якого рівня організації поведінки. Так, О. М. Ткаченко вказує на те, що кожному рівневі притаманний свій тип розвитку: організм розвивається в процесі визрівання і формування психофізіологічних підструктур; індивід – у процесі діяльності засвоєння, особистість – у процесі перетворюючої діяльності [146, с. 48]. Варто зазначити, що в реальному процесі становлення людської особистості типи розвитку представлені не окремо та ізольовано одне від одного, а “інтегративно”, з послідовним домінуванням одного з них.

При вивченні якісних видозмін психіки в процесі розвитку необхідно враховувати їх системний характер. Принцип детермінізму послідовно, через принцип розвитку конкретизується в системно-структурному принципі, у відповідності з яким психіка розглядається як особлива відкрита система зі зворотними зв'язками [146, с. 54]. На кожному рівні детермінації ця система має свої специфічні структурні особливості. На рівні організму психіка ввімкнута як підсистема біологічної системи, на рівні індивіда – соціальної. На рівні особистості – в створювані культурно-історичні продукти. Принцип системності конкретизує принципи детермінізму, розвитку, відображення, єдності психіки та діяльності в аспекті цілісної структурної організації психіки.

Отже, вищенаведений аналіз свідчить, що пояснювальні загальнопсихологічні принципи взаємопов'язані. О. М. Ткаченко так окреслив лінії внутрішньорівневих зв'язків у системі даних принципів: а) загальнобіологічна і біопсихічна детермінація (рівень організму) – психічне (сигнальне) відображення – життєдіяльність, як спосіб буття і функціонування психічного – розвиток психіки в процесі визрівання та наuczіння – психіка як цілісна система психофізіологічних функцій і підструктура біологічної системи (організм – середовище) зі зворотним зв'язком; б) соціопсихічна детермінація (рівень індивіда) – психічне (знакове) відображення – суспільна діяльність як спосіб буття і функціонування психіки – розвиток психіки в процесі засвоєння і відтворення суспільно-історичного досвіду – психіка, як цілісна система суспільно зумовлених психічних функцій і підструктура соціальної системи (індивід – група) зі зворотним зв'язком; в) вищій рівень соціопсихічної детермінації (рівень особистості) – психічне (знаково-інтуїтивне) відображення – творча діяльність як спосіб буття, об'єктивування і функціонування психіки особистості – розвиток у

процесі творення суспільно-неповторних зразків діяльності – психіка як цілісна система особистісних якостей і підструктура соціальної системи (особистість – суспільство) зі зворотним зв'язком [146, с. 54].

Таким чином, взаємозв'язок принципів психології є методологічною основою пояснення досліджуваних феноменів. Будь-яке психічне явище може бути адекватно і всебічно описане, лише будучи пропущене крізь “призму” системи принципів психології [146, с. 55]. Для нашого дослідження детермінантів культури вчителя в контексті О. М. Ткаченка вищенаведені принципи зумовлюють відкриту суб'єкт-суб'єктну взаємодію між психологічно компетентною особистістю вчителя і розвиваючою особистістю учня.

Вітчизняний психолог О. Ф. Лазурський у своїх дослідженнях типів особистості запропонував їх класифікацію, яка для нашої роботи становить особливу цікавість. Одна із основних ідей, закладених в класифікації О. Ф. Лазурського, полягає в тому, що «з підвищенням рівня розвитку підвищується соціальна значущість і резонанс життя і діяльності особистості» [87, с.261]. Так, якщо при індивідуальній характеристиці представників низького рівня розвитку особистості акцент необхідно ставити на особливості їх внутрішньої нервово-психічної організації (за термінологією О.Ф.Лазурського, це ендопсихіка), то для класифікації особистостей вищого рівня потрібно, насамперед, враховувати характер зв'язків і відношень із зовнішнім соціальним світом (екзопсихіка). Отже, О. Ф. Лазурський склав конкретну і єврістичну типологію особистостей, вводячи такі поняття, як «ендопсихіка» та «екзопсихіка».

На підставі вищенаведеного варто ще раз підкреслити важливість досліджень О. Ф. Лазурського, О. М. Ткаченка у розвитку психологічних принципів і категорій. Повертаючись до теми нашого дослідження, проаналізовані вище принципи обумовлюють визначення детермінант розвитку психологічної культури вчителя початкової школи через порівнявві “суб'єкт-суб'єктні ” стосунки у взаємодіючій системі “вчитель-учень”.

Проектуючи виділені лінії міжрівневих зв'язків на детермінацію розвитку психологічної культури і саморозвиток особистості вчителя, можливо виокремити два головні рівні детермінант розвитку психологічної культури вчителя початкової школи: а) об'єктивний, на якому діють суспільно задані детермінанти (соціальні потреби, настановлення, програми професійної психологічної підготовки вчителя до розвитку особистості учня); б) суб'єктивний, тобто внутрішньоособистісний, на якому діють власне суб'єктивні чинники

самодетермінації (як результат усвідомлення і саморозвитку внутрішніх чинників становлення психологічної культури вчителя в умовах особистісно зорієнтованої педагогічної діяльності). Серед об'єктивних соціогенних детермінантів можна виділити дві групи – суспільно-педагогічні та міжособистісні детермінанти. Першу утворюють власне об'єктивні суспільно-педагогічні чинники, в якості яких виступають основні вимоги суспільства до системи освіти, а в самій освіті – пануючі в ній закони, принципи, концепції, доктрини, конкретні програми професійної підготовки педагогів, сама професійна підготовка вчителів початкової школи.

Водночас, до об'єктивних детермінантів доцільно віднести і ті вимоги, які формуються у безпосередній міжособистісній взаємодії між вчителем і молодшим школярем. На цьому міжособистісному підрівні виникають і діють детермінанти, властиві, так би мовити, психолого-педагогічному буттю вчителя і учня. Саме безпосередня взаємодія між психологічно компетентною (культурною) особистістю вчителя і розвиваючою особистістю учня з її потребами, досягненнями і проблемами та їх успішне психолого-педагогічне розв'язання виступають об'єктивними чинниками і для розвитку психологічної культури самого вчителя.

Вищезазначене дає підстави докладно розкрити сукупність суб'єктивних, внутрішньоособистісних детермінантів розвитку психологічної культури вчителя початкової школи, що виникають у змістовно-особистісному, діяльнісному та генетично-віковому її вимірах. На цьому рівні ми виділяємо три види детермінант – екзодетермінанти, онтодетермінанти та ендодетермінанти – як внутрішньоособистісні чинники розвитку психологічної культури. Вони формуються як наслідок усвідомлення вчителем дії зовнішніх детермінантів та власного досвіду міжособистісної психолого-педагогічної взаємодії з учнем, узагальнення та інтеріоризації причинно-наслідкових зв'язків у становленні власної психологічної культури.

Сучасна школа, учительство потребують розробки науково-психологічно обґрунтованих технологій навчання та виховання, подолання протиріч у невідповідності між значною соціальною потребою в психологічно компетентних педагогічних кадрах і відсутністю наукового обґрунтування розвитку їх психологічної культури в процесі особистісно орієнтованої педагогічної діяльності. Суспільству потрібен не лише вчитель, який дає знання, репродукує їх, виявляє себе як грамотний виконавець, а, насамперед, особистість, що володіє високою

психологічною культурою, активна, емоційно врівноважена, вольова, здатна до постійного самовдосконалення.

Вищенаведене дає змогу констатувати, що суспільно-педагогічний підрівень детермінантів розвитку психологічної культури вчителя початкової школи обумовлений суспільною потребою, необхідністю більш ґрунтовної психологічної підготовки вчителя до розвитку особистості учня. Організоване соціальними інститутами, системою освіти підвищення рівня психологічної компетентності вчителя для здійснення особистісно зорієнтованої педагогічної діяльності виступає однією з передумов формування внутрішньоособистісних детермінантів розвитку психологічної культури вчителя.

Сьогодні значно актуалізується питання про те, як передати українським дітям все багатство знань, надбаних людством, як зберегти дитинство, як його врятувати від зайвих інформаційних перевантажень, бездуховності і нахабства, як перебороти утилітарний технократизм освітньої системи, перейти від інформаційної до розвивальної моделі освіти, як допомогти народитися творцеві в кожному учневі. Однозначно – це шлях гуманітаризації і гуманізації, шлях запровадження особистісно орієнтованого підходу в освіті і вихованні. І, безперечно, об'єктивно необхідний відповідний рівень розвитку психологічної культури вчителя початкової школи в такій системі освіти. Адже вчитель – це людина, мудрість і життєвий досвід якої залишають глибокий слід у розвитку особистості молодшого школяра і його долі.

Аналізуючи суспільно-педагогічний підрівень детермінації психологічної культури вчителя початкової школи у змістовно-особистісному просторі її розвитку, варто зауважувати численні фактори, що погіршують становище дітей у суспільстві. Дослідники В. В. Давидов [52] та Н. О. Менчинська особливо вирізняють наступні фактори:

- підхід до підростаючого покоління винятково як до об'єкту соціалізації в збиток самореалізації особистості;
- поглиблення протиріч між реальним процесом розвитку особистості та існуючою системою освіти; низький реальний статус системи освіти в суспільстві;
- падіння моральності в суспільстві, в молодіжній сфері, бездуховність частини молоді, зростання злочинності і правопорушень неповнолітніх;
- криза сім'ї та сімейного виховання, зниження престижу материнства і батьківства.

Не менш небезпечні психологічні настрої значної частини молоді: песимізм, прагнення жити тільки сьогоднішнім, агресивність, лицемірство, споживчі орієнтації, небажання сумлінно працювати.

Як відзначає І. С. Якіманська, формальний підхід у навчально-виховному процесі початкової школи переважає довгі роки завдяки механічному засвоєнню певних побажань, правил та норм поведінки без достатнього їх осмислення і вміння використовувати в житті, на практиці. Необхідно протиставити такому становищу здатність вчителя до міжособистісного спілкування, його психологічну компетентність, яку ми розглядаємо як важливу характеристику змістовно-особистісного виміру психологічної культури вчителя початкової школи.

Діапазон її великий: це і психологічні знання, вміння та навички особистості вчителя, авторські психодіагностичні та психокорекційні програми, і, нарешті, створююча і перетворююча діяльність учня і вчителя.

Сьогодні все частіше звучить думка про визнання цінності дитини як особистості, її соціальний захист як людини, про розвиток і вияв її здібностей, індивідуальності, тобто про гуманізацію шкільної освіти. Як зазначає Л. Г. Губернський [50, с. 26], найважливішими функціями гуманістичного виховання та освіти в сучасних умовах є залучення педагогів початкової школи і молодших школярів до цінностей загальнолюдської культури і на цій основі – психологізація навчально-виховного процесу, створення умов для розвитку психологічної культури учнів, їх духовності, моральності, надання допомоги дитині в розвитку її творчого потенціалу, повноцінній самореалізації в сім'ї, школі, оточуючому соціумі.

Саморозвинена особистість – це й мета, і бажаний результат навчання і виховання. Щоб стати такою особистістю, треба уміти мислити, аналізувати, оцінювати, організовувати себе, своє життя. А це неможливо без хорошого вчителя початкової школи, без засвоєння «азів» самоорганізації і саморегулювання, самооцінки й самоконтролю, тому що все краще в школі – від хорошого уроку як результату професіоналізму вчителя. Якщо ж немає такого вчителя – найпрекрасніші концепції, мета освіти і виховання залишаються недосяжною мрією. Тому, обираючи метою виховання і освіти саморозвинену особистість, треба думати про вчителя, про його психологічну культуру та самоактуалізацію творчої особистості вчителя.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що однією із необхідних умов суспільно-педагогічного підрівня детермінації

психологічної культури вчителя початкової школи є суттєва психологізація освіти, її спрямованість на особистість дитини, на задоволення її потреб у розвитку здібностей особистості як суб'єкта діяльності. Необхідно зазначити, що сьогодні існують різні шляхи досягнення цієї мети і вони відрізняються ступенем узагальненості та стратегічності. Ми хотіли б виділити основні з них.

Перший варіант такого шляху заснований на традиційному інформаційному підході. Його мета зводиться до надання учням певних знань. Можливо, відповідний акцент треба зробити на тих гуманітарних циклах, які можуть зробити найбільший внесок у психологізацію шкільної освіти з її орієнтацією на розвиток і саморозвиток особистості дитини, її творчого потенціалу. Нерідко передача навіть сучасних знань про людину цілком уживається з недостатньою увагою до неї як до особистості, поєднуючи в собі навіть психологічно важливі особистісні якості. Тому потрібні й інші стратегії психологізації.

Наступний шлях психологізації освіти і особистісно орієнтованого навчання можна охарактеризувати як акцент на інтелектуальний розвиток людини. У цьому випадку акцентується увага на забезпеченні психологічного розвитку людини. Необхідно зазначити, що в ході реалізації цієї стратегії, виконується багато теоретико-практичних робіт щодо інтелектуального розвитку молодших школярів – діагностика і розвиток теоретичного і творчого мислення. Таким чином, помітна недостатність першого «знаннєвого» шляху психологізації і акцентується увага на забезпеченні психологічного розвитку учнів. Розширити сферу особистісно орієнтованого навчання за рахунок рефлексивних особистісних моментів процесу рішення мисленнєвих завдань – таку мету вперше поставив перед собою І. М. Семенов [131, с. 36]. На відміну від інтелектуальної рефлексії була визначена особистісна рефлексія, яка має забезпечувати введення суб'єкта в пізнавальну діяльність, ситуацію пошуку рішення та його самооцінки відносно виникаючих конфліктів, перешкод і можливостей їх подолання. З'єднання різних типів рефлексії в процесі мислення сприяє активації та оптимізації рішення творчих завдань. Тим самим більш повно використовується інтелектуальний потенціал учня з опорою на вже сформований у нього особистісний потенціал.

Психологічною основою особистісно орієнтованого виховання, як відзначає І. Д. Бех, є вільне прийняття особистістю морального рішення [25, с. 36]. Звідси випливає, що особистість розвивається в процесі творчої діяльності, яка активізується під впливом переконання як основи

виховного методу. У цьому процесі першорядну роль має звернення дитини в думках до самого себе. Але необхідно відзначити, що звернення подумки до свого внутрішнього світу важче, ніж до явищ і предметів навколишнього світу. У цьому випадку виникає необхідність забезпечення детермінації діяльності, предметом якої є образ «Я» суб'єкта.

Необхідно відзначити й емоційну сторону особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу. Як вказує І. Д. Бех [25, с. 39], тільки почуття стимулюють внутрішню діяльність учня. Важливо, в якому руслі узгодження або послідовності моральних вимог відбувається така діяльність. Можливо, що від народження дитині притаманне співчуття як емоційна основа розвитку рис суспільного благополуччя. Прийняття цього емоційного переживання полегшило б прийняття дитиною вільного, особистого рішення. Але позбавитися конфліктності школяр майже не може тому, що ця конфліктність має природні джерела, пов'язані з його негативним, егоїстичним «Я». До того ж егоїзм людини сильніший її здатності до співчуття. Через це навчально-виховний процес повинен бути спрямований на те, щоб вихованець сам зміг нейтралізувати дію егоїстичних прагнень і стати на шлях у межах згоди. Вияв згоди залежить від зробленого загального висновку [25, с. 42].

Таким чином, логічне програмне та методичне забезпечення психічного розвитку особистості молодших школярів є однією із провідних умов соціодетермінації психологічної культури вчителя початкової школи, оскільки метою психологізації освіти є особистість дитини, процес навчання якої орієнтований на суб'єкт-суб'єктні взаємостосунки, що сприяють розкриттю творчих сил та потенційних можливостей учнів. При цьому дитина розкривається та збагачує свій світогляд, пізнає науковий світ завдяки своєму внутрішньому потенціалу, наче зсередини себе, та є головною діючою особою всього навчально-виховного процесу.

Отже, розглядаючи рівні детермінації психологічної культури вчителя початкової школи, необхідно виходити із визнання того, що особистісно орієнтоване навчання може існувати лише в процесі відкритої взаємодії між психологічно компетентною особистістю вчителя і розвиваючою особистістю дитини, суб'єктивний досвід якої спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом навчання. Вищенаведене розкриває сутність міжособистісного об'єктивного рівня детермінації психологічної культури вчителя початкової школи, в річищі якого формуються суб'єктивні онтодетермінанти розвитку психологічної культури.

Розглянемо міжособистісний підрівень об'єктивної соціогенної детермінації психологічної культури вчителя початкової школи більш детально. Здійснюючи аналіз компонентів (гуманістично-мотиваційний, когнітивно-психологічний, цілеособистісний, творчо-результативний та емотивно-естетичний) діяльнісного виміру психологічної культури, слід брати до уваги те, як учитель сприймає і розуміє сутність особистісно зорієнтованої педагогічної діяльності, який зміст вкладає у неї, переважно який тип стосунків з учнями обирає (суб'єкт-суб'єктний чи суб'єкт-об'єктний), яке місце займає ця діяльність в його особистому "Я", як вона сформувалася в самосвідомості. Як показує практика, інколи можна спостерігати таке: на перший погляд, професійно важливі якості особистості вчителя розвинуті, але він не виявляє себе в праці, надає перевагу стереотипним рішенням, створює психологічний бар'єр між собою і учнями. Вищенаведене зумовлене повною відсутністю творчо-результативного компоненту діяльнісного виміру психологічної культури вчителя початкової школи. Такі вчителі майже не відчувають покликання до педагогічної діяльності, слабо усвідомлюють свої індивідуальні особливості, мають однобоке уявлення про роль вчителя початкової школи. Навпаки, вчителям, які працюють творчо, притаманний індивідуальний (гнучкий) стиль діяльності, який дає змогу виявити свою неповторну особистість. Вони начебто створюють творчу лабораторію, яка містить не лише дидактичний, роздатковий матеріал, наочні засоби, спрямовані на психологічний розвиток учнів, а й сприймають учня як суб'єкта педагогічної взаємодії.

Дослідниця Г. О. Нагорна зауважує, що індивідуальність творчого вчителя – це унікальна здатність здійснювати виховний вплив на учнів [111, с. 126], вона виявляється, коли вчитель усвідомлює не лише те, що зближує його з колегами, а й свої відмінності від них, коли він відчуває потребу й здатність творчого самовияву, лише тоді він зможе сформувати свій неповторний почерк і постати перед учнями не як функціонер, а як самобутня особистість, здатна розвивати індивідуальність своїх вихованців. Таким чином, вчитель початкової ланки сучасної освіти, який хоче працювати у напрямку особистісно орієнтованого навчання, потребує "внутрішньої перебудови", яка передбачає самоудосконалення психологічної культури, розвитку в собі потреб та здібностей до творчого самовияву, становлення індивідуальності. Отже, суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя і учнів визначає розвиток онтодетермінантів психологічної культури вчителя початкової школи, пов'язаних з такими

підструктурами особистості педагога, як здатність до міжособистісного спілкування та інтелектуально-психологічна готовність.

Вагомими для онтодетермінації психологічної культури вчителя початкової школи є і організаторські здібності. До специфічних організаторських здібностей Л. І. Уманський відносить: 1) психологічну вибірковість, тобто здатність відображати психологію членів групи в цілому; 2) практично-психологічний розум, тобто готовність примінити дані психологічні феномени в практиці рішення організаторських задач; 3) психологічний такт – здібність проявляти почуття міри у взаємовідносинах з організуючими.

Упродовж останніх десятиліть активізувалась розробка деяких проблем самоорганізації вчителя: підвищення працездатності, удосконалення персонального робочого стилю, оволодіння технікою самоменеджменту. Ці дані мають знайти своє місце в психологічній підготовці майбутніх педагогів, адже, як свідчить практика, значна частина вчителів не володіє в належній мірі раціональними методами і прийомами організації власної діяльності.

Говорячи про гуманістичну педагогічну взаємодію, А. Б. Орлов вводить поняття «особистісної центрації учителя» і трактує її як смислову ієрархію інтересів учасників педагогічної системи, що регулює дії і вчинки вчителя. У залежності від того, які інтереси учасника педагогічної системи будуть домінувати в центрації вчителя, він називає шість основних типів такої центрації: 1) на власних інтересах; 2) на інтересах адміністрації; 3) на інтересах батьків; 4) на інтересах колег; 5) на інтересах навчального предмету; 6) на інтересах учнів. Центрація вчителя, як пише автор, це не просто його спрямованість, але й зацікавленість, стурбованість інтересами тих чи інших учасників педагогічної системи, своєрідна психологічна «зверненість» вчителя до них і, відповідно, настільки ж і вибіркоче служіння їх інтересам. Дослідник вважає за необхідне децентрацію вихователів з усіх інтересів, які не співпадають з інтересами учнів. Основний шлях такої децентрації для вчителя полягає в поступовому оволодінні ціннісними і технологічними аспектами принципів гуманізації педагогічної взаємодії [114, с. 27].

Таким чином, особистісно-розвивальну спрямованість необхідно розглядати як особистісне утворення, яке інтегрує у собі всю систему мотивів, цінностей, переконань особистості педагога початкової школи, які актуалізують у педагогічній діяльності і зумовлюють цілеспрямованість, наполегливість та рішучість при вирішенні проблем, готовність до прийняття відповідальності за кінцевий результат.

Істотним параметром психологічної компетентності, придатності педагога є психологічні знання. Аналіз літератури свідчить про те, що учитель практично завжди є значимим для школярів як джерело важливої для них інформації, особливо в сфері навчальної діяльності молодших школярів. Означена обставина спричиняє необхідність глибокого оволодіння навчальним предметом, а також психологічними знаннями. В працях В. І. Заг'язинського наголошується думка про знання психологічних законів як основи творчості вчителя. Без знання теорії навчання виникає небезпека лжетворчості, дилетантизму. Тому володіння сучасними психологічними знаннями, як вважає дослідник, багато в чому визначає характер педагогічного досвіду. «Якщо до основи досвіду покладено наукові психологічні знання, якщо він вдумливо аналізується, то його накопичення відбувається швидше, він стає важливим джерелом творчих рішень і проєктів. В протилежному випадку поняття «досвід» буде відображати тільки стаж і нічого більше».

Суттєвим моментом дослідження екзодетермінантів розвитку психологічної культури вчителя початкової школи і його готовності до педагогічної діяльності є психолого-педагогічні уміння і навички. Серед всього комплексу психолого-педагогічних умінь психологи і педагогі-практики вирізняють психотехніку. Оволодіння психотехнікою допомагає вчителю використовувати відповідні компоненти педагогічної діяльності для створення оптимальних умов перебігу навчально-виховного процесу, сприятливого емоційного фону і психічного мікроклімату в класі, попередження конфліктних ситуацій, становлення довірливих взаємосуєнків з учнями тощо. Уміння психотехніки закладені в фундаменті професійної діяльності вчителя, певною мірою визначають і міжособистісний рівень детермінації його психологічної культури.

Х. Й. Лійметс описав динаміку своєрідного перерозподілу окремих компонентів в діяльності вчителя: спочатку він володіє технічними прийомами (вмінням тримати себе перед класом, мовою, інтонацією, мімікою і т.д.), потім в центрі його уваги зміст матеріалу і логіка викладу, і лише тоді – взаємодія з учнями [93, с. 51]. Ці дані свідчать про те, що професійне становлення особистості вчителя знаходиться в постійній динаміці, оскільки структура педагогічної діяльності зазнає постійних змін і трансформації.

Таким чином, вищенаведене розкриває сутність взаємовпливу екзодетермінантів психологічної культури вчителя початкової школи, змістовою характеристикою якого є процес відкритої взаємодії між психологічно компетентною особистістю вчителя та розвиваючою

особистістю дитини, суб'єктивний досвід якої спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом навчання.

Відомий французький філософ Л.Сев підкреслює існування трьох областей, в яких можуть досліджуватись закони розвитку особистості: психосоціальну, психобіологічну і психологічну в тому розумінні, в якому цей термін відповідає теорії особистості у власному значенні слова [141, с. 21]. Ця думка проводиться також польським вченим Н. Г. Ярошевським, який також виділяє особливий рівень – особистість як основу самодетермінації актів поведінки. Ми погоджуємося із цими поглядами і особливо з положенням О. М. Ткаченка, який вважав, що логічним завершенням детермінації психічних явищ (поведінки) є внутрішньоособистісний рівень [146, с. 48].

Отже, ми вважаємо другий рівень детермінації розвитку психологічної культури вчителя початкової школи – внутрішньоособистісний, не менш важливим для розвитку психологічної культури, аніж перший рівень – об'єктивний, соціогенний. Підкреслимо ще раз, що до внутрішньоособистісного рівня детермінації розвитку психологічної культури ми відносимо екзо-, онто- і ендодетермінанти.

Змістовою характеристикою найбільш інтимного прошарку серед суб'єктивно діючих чинників самодетермінації – ендодетермінантів – є розвиток і саморозвиток особистості вчителя в умовах особистісно спрямованої педагогічної діяльності, спеціальної підготовки і самопідготовки до неї, а також такі підструктури змістовно-особистісного виміру психологічної культури вчителя початкової школи, як характерологічна розвинутість, психологічна рефлексія поведінки та індивідуальна психофізіологічна база особистості педагога.

Основні положення закономірностей психологічного розвитку особистості найбільш систематизовані й узагальнені у працях відомого українського психолога Г. С. Костюка. Він вважає, що процес становлення особистості здійснюється як «саморух», для якого притаманна єдність зовнішніх і внутрішніх умов. Протиріччя між зовнішнім і внутрішнім стає джерелом «саморуху», становлення особистості [83, с. 93].

Варто зазначити, що внутрішні суперечності, які виникають у житті людини, спонукають її до активності, спрямованої на їх подолання. Та на їх місці з'являються нові суперечності, що знову виступають як внутрішні спонукання до вдосконалення особистості, її діяльності та поведінки.

Становлення особистості вчителя починається з його активної життєвої позиції, з формування у нього творчого ставлення до своєї професії. Саме тому вирішення цієї проблеми для сучасної школи має

принципове значення. Технологія активного перетворення педагогічної діяльності зумовлює підвищення професійної активності вчителя, стверджує О. Я. Савченко [128, с. 340]. Саме тоді педагогіка набуває функції проєктуючої науки і позбавляється від емпіричних узагальнень, коли вона достатньою мірою буде спиратись на психологічні знання, які передбачають глибоке розуміння особливостей психічного відображення, знання законів психічного розвитку людини, вміння за зовнішніми ознаками розуміти психічний стан дитини в кожній конкретній ситуації та визначати стійкі психологічні якості – характер, здібності, переконання, погляди, за проявами, висловлюваннями, діями і вчинками людини. Спостерігаючи, аналізуючи поведінку і діяльність за тривалий період, бачити динаміку змін в психічному розвитку, визначати соціальну роль учня в колективі [127, с. 54].

Професійна активність вчителя базується на особистісній активності. “Активність особистості” – це здатність особистості до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища і самої себе. Активність особистості виявляється у її ініціативності, діловитості, психологічному настрої на діяльність” [128, с. 66].

Складовою частиною для підвищення професійної активності учителя є самореалізація і самоактуалізація. Так Л.К.Дмитренко зазначає, що потреби людини виникають із відносин її із світом людей, із системою значень і смислів, що сконцентрувалися навколо одного питання: «Для чого я живу?». Потреба у смислі життя породжує так звані смислотворчі потреби, задоволення яких сприятиме самореалізації особистості, яку автор розглядає як максимальне самовираження особистістю її можливостей [56, с. 41].

Академік О. В. Киричук розглядає самоактуалізацію як процес певного виявлення і розвитку своїх духовно-творчих можливостей. Він вважає, що способом виявлення в своїх можливостях творчих тенденцій монособ'єкт репрезентує надситуативну, а також пошукову активність, а творчість полісуб'єкта виявляється у наднормативній активності – прагненні перевищити вимоги до того чи іншого виду діяльності. В свою чергу, наднормативна активність ґрунтується на здатності людини ставити до себе підвищені вимоги. Для нашого дослідження суттєвими є висновки вченого, що на рівні монособ'єкта людина самореалізується, самовиражається і самостверджується в конкретних справах [77, с. 14].

В плані нашого дослідження важливим є висновок Г. Мейєрхольда про те, що студенти з високим рівнем творчого мислення виділяються

більшою активністю та високим рівнем свідомості; яскраво вираженою мотивацією до розв'язання завдань науково-дослідницького, творчого характеру і устремлінням до самостійного вирішення поставленого наукового завдання; різнобічністю і глибиною спеціальних знань, а також великим об'ємом навичок у вибраній галузі діяльності; постійністю удосконалення своїх знань, здібностей, навичок до розширення можливості для успішної творчої діяльності; підвищенням інтересів до наукових заходів, різного роду наукових ідей; готовністю прийняти участь у вирішенні наукових проблем; настирністю у досягненні поставлених завдань [101, с. 24]. Дослідження даної проблеми і висновки німецьких вчених переконують у тому, що вчителів необхідно залучати до дослідницької психологічної роботи, яка має надзвичайно важливе значення для формування їх професійної мотивації. Американський учений Г. Я. Розен, даючи перелік конкретних здібностей і психологічних якостей, які характеризують діяльність вчителя в умовах особистісно орієнтованої діяльності, відмічає незаурядну енергію, винахідливість, прагнення до винаходів, експериментальну майстерність, гнучкість, уміння легко пристосовуватися до нових факторів і обставин, наполегливість, інтуїцію, прагнення до розвитку та духовного зростання.

Отже, змістові характеристики ендодетермінації психологічної культури вчителя початкової школи проявляється в його професійній активності, об'єктивними складовими якої є прагнення до психологічної і особистісної досконалості, формування нормативно-ціннісної сфери. Із врахуванням вищенаведеної позиції доходимо висновку про те, що детермінація психологічної культури вчителя початкової школи здійснюється на таких двох основних рівнях: а) соціогенному, тобто суспільно-педагогічному (суспільна потреба та система психологічної підготовки вчителя до розвитку особистості учня) і міжособистісному (взаємодія між психологічно компетентною особистістю вчителя і розвиваючою особистістю учня з її потребами та успіхами); б) внутрішньоособистісному, що включає екзодетермінанти (особистісно-розвивальна спрямованість і психологічна компетентність), онтодетермінанти (здатність до міжособистісного спілкування, психологічне мислення та інтелектуально-психологічні процеси), ендодетермінанти (характерологічна розвиненість, психологічна рефлексія поведінки, психофізіологічна база). Отже, комплексне врахування всіх елементів детермінації у складі трьох вимірів психологічної культури вчителя початкової школи сприятиме

розгортанню більш повноцінного особистісно орієнтованого навчання і виховання учнів.

Узагальнюючи проаналізовані дані можна зробити такі висновки. У психологічній науці принцип детермінізму розкриває закономірну зумовленість психічних явищ, та властивостей діяльності людини, і в свою чергу, конкретизується через принципи відображення, розвитку, єдності психіки та діяльності, системності в аспектах динаміки і цілісної структурної організації психіки. Загальнопсихологічні принципи взаємопов'язані між собою і є методологічною основою вивчення детермінант розвитку психологічної культури особистості.

Ключовим для нашого дослідження є розуміння О. М. Ткаченком принципу детермінізму, за яким розвиток психіки визначається як процесом взаємодії між суб'єктом та об'єктом, так і результатом цього процесу, коли фактично розвинена психіка людини виступає детермінантою її подальшого розвитку. Загальнопсихологічний принцип детермінізму визначає основні детермінанти розвитку психологічної культури вчителя початкової школи, якими є об'єктивні соціогенні та суб'єктивні внутрішньоособистісні детермінанти та – взаємозв'язки між ними, що реалізуються і формуються у взаємодії, яка здійснюється у професійній підготовці і перепідготовці вчителів, а також – у безпосередньому міжособистісному спілкуванні вчителя з учнем в ході навчальної діяльності. Отже, проєктуючи загальнопсихологічний принцип детермінізму на детермінацію розвитку психологічної культури вчителя початкової школи, доцільно визначити два головні види детермінації: а) зовнішній соціогенний рівень детермінації; б) внутрішньоособистісний рівень самодетермінації розвитку психологічної культури.

Об'єктивні соціогенні детермінанти розвитку психологічної культури вчителя початкової школи визначаються суспільною потребою, необхідністю психологічної підготовки вчителя до розвитку особистості учня і виступають у формі доктрини освіти, концепцій і програм спеціальної особистісно орієнтованої професійної підготовки і перепідготовки педагога. Потужним соціогенним джерелом розвитку психологічної культури вчителя є конкретна взаємодія між психологічно компетентною особистістю вчителя і розвиваючою особистістю учня з її потребами, проблемами та їх успішним психолого-педагогічним розв'язанням в ході навчально-виховного процесу.

Внутрішньоособистісні детермінанти, а фактично – самодетермінанти (суб'єктивно діючі чинники), зумовлені розвитком і саморозвитком особистості вчителя в умовах особистісно спрямованої

педагогічної діяльності, спеціальної підготовки і самопідготовки до неї і виступають у вигляді екзодетермінантів (засвоєних і здійснюваних мотивів професійної діяльності, а також психологічних знань, умінь, навичок), онтодетермінантів (здатності до міжособистісного спілкування і психологічного інтелекту) та ендодетермінантів (характеру, рефлексії, психофізіологічної бази).

Взаємозв'язок між соціогенними і внутрішньоособистісними детермінантами розвитку психологічної культури та їх дія здійснюється у формі певної організації професійної підготовки і перепідготовки вчителя та його безпосередньої педагогічної діяльності з розвитку особистості в учня. Таким чином, в умовах реформування освіти в Україні актуалізується переосмислення концептуальних положень філософії освіти, наповнення сучасної парадигми новими прикладними сенсами. Серед базових положень слід зазначити необхідність переходу від авторитарної педагогіки – до педагогіки партнерства, яка має реалізовуватися на засадах толерантності, розвитку психологічної культури особистості, орієнтації особистості на свободу вибору та відповідальність, прийняття себе та безумовну повагу до іншого. Вважаємо, що існує велика ймовірність гальмування процесів реформування в освіті за рахунок абсолютизації загальних теоретичних положень, без усвідомлення кожним суб'єктом освітньої взаємодії сутності завдань на шляху реалізації Концепції «Нова українська школа». Основною метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток і ефективна соціалізація особистості, що усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності.

Отже, особистість, захист її прав, створення умов для її щасливого, безпечного, гідного життя, умов, сприятливих для розвитку її психологічної культури, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей – це пріоритети суспільства, передумова забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Абраменкова В. В. Методология и принципы анализа отношений ребенка в социальной психологии детства / В. В. Абраменкова // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 4. – С. 48-60.
2. Абраменкова В. В. Проблема отчуждения в психологии / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С. 5-12.
3. Абрамова В. Е. Психологическая регуляция нравственно-делового общения подростков: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / В. Е. Абрамова. – Москва, 2001. – 150 с.
4. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / Т. П. Авдулова. – Москва, 2001. – 183 с.
5. Аверин В. А. Психология детей и подростков: учебное пособие / В. А. Аверин. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 379 с.
6. Азарова Л. А. Психология девиантного поведения: учеб.-метод. Комплекс / Л. А. Азарова, В. А. Сятковский. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
7. Алпатова П. С. Некоторые проблемы социологического анализа молодежной субкультуры / П. С. Алпатова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України. – Харків, 2001. – С. 540–543
8. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя / Ш. А. Амонашвили. – Київ : Освіта, 1991. – 111 с.
9. Аниканова А. А. Психологические факторы изменения социальных установок молодежи в социальных движениях: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. А. Аниканова. – Москва: Гос. ун-т упр, 2010. – 24 с.

10. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : Прайм–Еврознак, 2002. – 558 с.

11. Артёмов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад / П. М. Артёмов // Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. – 2011. – № 2. – С. 32–37.

12. Асмолов А. Г. Непройдений путь : от культуры полезности к культуре достоинства. / А. Г. Асмолов // Культурно-историческая психология и конструирование миров. – Москва : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж «МОДЭК», 1996. – 687 с.

13. Балл Г.О. Діалого-культурологічний підхід як напрям гуманізації освіти / Г.О. Балл, А. Г. Волинець, С. О. Копилов // Психологія – школі : зб. матер. Другого міжрегіон. наук. практик. семінару (Рівне, 16-18 січня, 1997 року). – Київ, 1997. – С. 16–18, 76–82.

14. Балл Г.А. Системная трактовка культуры и личности в контексте концепции радиогуманизма / Г. А. Балл // Наука і освіта. – № 9/СХХVI. – 2014. – С. 26–31.

15. Балабанова Е. С. Социально-экономическая зависимость: теория, история и современность / Е.С. Балабанова – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского гос. ун-та, 2004. – 269 с.

16. Балдинюк О. Психолого-педагогічна характеристика підлітково-юнацьких неформальних груп / О. Балдинюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – Вип. 41. – С. 120–126.

17. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: пер. с англ. / З. Бауман. – Москва: Изд-во «Весь мир», 2004. – 188 с.

18. Бауман З. Индивидуализированное общество: пер. с англ. / З. Бауман. – МОСКВА «Логос», 2005. – 390 с.

19. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – Москва Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

20. Беляев Б.В. Психологический анализ процесса языкового перевода / Б. В. Беляев // Иностран. яз. в высш. шк. – № 2, 1963. – С. 160–173.

21. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 441 с.

22. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2012. — 256 с.
23. Бех І. Д. Нравственность личности: Стратегия становления / И. Д. Бех. – Ровно, 1991. – 146с.
24. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі / І. Д. Бех // Філософ. і соціолог. думка. – 1994. – № 3, 4. – С. 172-184
25. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех – Київ: ІЗМН, 2008. – 203 с.
26. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – Москва : Изд-во полит. литературы, 1991. – 413 с.
27. Білик О.М. Нестандартна зайнятість: виклики сьогодення / О.М. Білик // Соціально-трудова відносина: теорія і практика. – 2014. – № 1. – С. 296-300.
28. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – Москва : Международная пед. академия, 1995. – 212 с.
29. Боришевський М.Й. Моральність як продукт творчості й самотворення особистості / М. Й. Боришевський // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога : Матеріали доповідей на Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 1998.
30. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26 – 33.
31. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер / [пер. с нем]. – М. : Республика, 1995. – 464 с.
32. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І. С. Булах. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
33. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2005. – № 3. – Т. 6. – С. 60-74.
34. Воннегут К. Бойня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей / К. Воннегут / пер. з англ. П. Соколовського. – Київ : «Художня літ-ра», 2007. – 120 с.
35. Владимирская Е. А. Методологические подходы к исследованию подростковых субкультур / Е. А. Владимирская // Известия Российского

государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 14(37): Аспирантские тетради: Научный журнал. – СПб.: ООО «Книжный дом», 2007. – С. 248-252.

36. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах; Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В.В. Давыдова – Москва : Педагогика, 1982. – 504с.

37. Выготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский / под ред. В. В. Давыдова. – Москва : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.

38. Глебова Е. А. Западные молодежные субкультуры асоциальной направленности / Е. А. Глебова // Теория и практика образования в современном мире: материалы Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 6–9.

39. Глебова Е. А. Зарубежный опыт педагогической работы с молодежными субкультурами: автореф дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Е. А. Глебова – Волгоград 2013. – 231 с.

40. Гнидин О. П. Психологические особенности агрессивности и ее профилактика у субъектов из различных социальных сред: дисс. ... канд. психол. наук.: спец. 19.00.01. – общая психология, психология личности, история психологии / О.П. Гнидин. – Ставрополь, 2008. – 271 с.

41. Гогугева М. М. Специфика негативного влияния субкультуры на развитие личности подростка / М. М. Гогугева // Вестник Томского государственного пед. ун-та. – 2010. – Вып. 5 (95). – С. 153–159.

42. Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану / М. Ф. Головатий [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=258>.

43. Гордяскина И.В. Моральный выбор. Феномен сознания и поведения: дисс. ... канд. философ. наук: 09.00.05. / И. В. Гордяскинв. – Саранск, 2001. – 150 с.

44. Горская Г. А. Психологические условия становления младшего школьника как субъекта нравственного развития: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Г. А. Горская. – Київ., 1991. – 20 с.

45. Государственная и корпоративная политика занятости / Под ред. Т. Малевой. – МОСКВА Московский Центр Карнеги, 1998. – 179 с.

46. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – Москва: Канон-пресс, 2000. – 302 с.

47. Гришнова Е.А. Прекаризация как проявление кризисных явлений в социально-трудовой сфере Украины: Доклад, представленный в рамках сессии «Реакция рынка труда на кризис» [Электронный ресурс] / XIV Апрельской международной науч. конф. «Модернизация экономики и общества» (Москва, 2-5 апреля 2013 г.) // Е. А. Гришнова, Е. Г. Бринцева. – Режим доступа: <http://www.gosbook.ru/node/71987>

48. Грищенко Н. І. Сучасні субкультурні утворення молоді як транслятори цінностей постіндустріального суспільства / Н. І. Грищенко // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної конференції (12–13 вересня 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 51–54.

49. Грішнова О.А. Соціальні інновації у трудовій сфері: сутність, види, особливості реалізації в Україні / О.А. Грішнова, Г.Ю. Мішук // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2. – С. 167-178.

50. Губернський Л.В. Гуманітаризація: від культу знань – до культу мислення / Л.В. Губернський // Рідна школа. – 2003. – № 10. – С. 67-71

51. Гусейнов А. А. Мораль / А. А. Гусейнов // Общественное сознание и его формы / Предисл. и общ. ред. В. И. Толстых. – Москва: Политиздат, 1986. – С. 144-202.

52. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / В. В. Давыдов. – Москва : Педагогика, 1972. – 423 с.

53. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. – / В. В. Давыдов. – Москва : ИНТОР, 2006. – 544 с.

54. Дёмин А. Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса / А. Н. Дёмин. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2004. – 315 с.

55. Дикунов С.А. Трансформация занятости населения: тенденции и противоречия / С. А. Дикунов // Известия Саратовского университета. – 2011. – Т. 11. – Сер. Социология. Политология. – Вып. 2. – С. 42-44.

56. Дмитренко Л. К. Мотивація саморозвитку особистості / Л. К. Дмитренко. – Київ: Абрис, 2007. – 114 с.

57. Древаль Ю. Д. Прекаризація як феномен сучасних соціально-трудових відносин / Ю. Д. Древаль, Л. М. Лінецький // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – Вип. 174. – С. 34-43.

58. Дробницький О. Г. Моральная философия: Избр. труды / Сост. Р. Г. Апресян. – Москва : Гардарики, 2002. – 523 с.

59. Дроздовський Д. Молодість, історія і субкультура: знімки контактних зон / Д. Дроздовський // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2007. – № 46. – С. 19 – 24.

60. Дьяконов Г. В. Психология діалогу – наука про психічне, особистісне й духовне буття людини / Г. В. Дьяконов // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 26. – С. 12–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_4

61. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Е. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – №4. – С. 51-59.

62. Журавлѐв А.Л. Специфика междисциплинарных исследований в психологии // Психологический журнал. – 2002. – Т.23. – №6. – С. 83-88.

63. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Л. П. Журавльова. – Одеса, 2008. – 48 с.

64. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2007. – 328 с.

65. Зайцева Ю. Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен / Ю. Е. Зайцева: дис ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Москва : РГБ, 2003. – 180 с.

66. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура / М. М. Закович. – Київ: Знання, 2007. – 468 с.

67. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Режим доступу: <http://www.osvita-konotop.gov.ua/zakon-ukra%D1%97ni-vid-05-09-2017-2145-viii-pro-osvitu.html>

68. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних: навч.-метод. посіб. / С. Ю. Замула. – Біла Церква: ДПтСУ, 2011. – 240 с.

69. Засекіна Л.В. Структурно-функціональна організація інтелекту особистості [Текст] : автореф. ... дис... док-ра психол. наук : 19.00.01 / Л. В. Засекіна. – Київ, 2006. – 34 с.

70. Захарова А.В. Становлення особистості й професійної спрямованості учнів-випускників / А.В. Захарова // Шкільний світ. Психолог. – № 3, 2005. – С. 11–18.

71. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. – Москва Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.

72. Зливков В.Л. Професійна ідентичність та особистість педагога : навчальний посібник для студентів ВНЗ, рекомендовано МОН України / В.Л. Зливков. – Ніжин, 2014. – 131 с

73. Знаков В.В. Правда и ложь в сознании русского народа и современной психологии понимания / В. В. Знаков. – Москва : Ин-т психологии РАН, – 1993. – 116 с.

74. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія : на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 172 с.

75. Іванчук М. Г. Інтегративний характер формування моральних якостей особистості молодшого школяра / М. Г. Іванчук // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1. – С. 66-72.

76. Карпенко З.С. Психологические особенности самоопределения младших школьников: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / З. С.Карпенко // Гос. пед. университет им. А. М. Горького. – Київ, 1989. – 24 с.

77. Киричук О. В. Формування творчої особистості вчителя в педагогічному ВНЗ / О. В Киричук . – Київ : КДП ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 20 с.

78. Колберг Л. Развитие моральных суждений / Л. Колберг. – Москва : Интерпракс, 1995. – С. 40-42.

79. Колот А.М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері: феномен прекаризації [Електронний ресурс] / А.М. Колот // Офіційний сайт КНЕУ імені В. Гетьмана. Факультет управління персоналом та маркетингу. – Режим доступу: http://fm.kneu.edu.ua/ua/depts3/k_upravlinnja_personalom.

80. Корчакова Н. В. Психологічні особливості особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Корчакова. – Ів.-Франківськ, 2004. – 207 с.

81. Корчакова Н. В. Вікова генеза просоціальності особистості : дис. ... д.-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Корчакова. – Київ, 2018. – 565 с.

82. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, – 2000. – 992 с.

83. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – Москва: Педагогика, 2008. – 301 с.

84. Кулагина И. Ю. Личность школьника от задержки психологического развития до одаренности: учебное пособие [для студентов и преподавателей] / И. Ю. Кулагина. – Москва : ТЦ «Сфера», 1999. – 192 с.

85. Кулакова Л. М. Фрмування почуття власної гідності у молодших школярів в умовах навчальної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. М. Кулакова; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2015. – 22 с.

86. Кустарёв А. С. Социальное время и социальная политика в XXI веке: Специализированная информация / РАН ИНИОН. Центр социальных научно-информационных исследований / А. С. Кустарёв. – Москва: ИНИОН, 2002. – 72 с.

87. Лазурский А. Ф. Альтруизм // Психология личности: Тексты. – Москва: Изд-во МГУ, 1982. – С. 15-21.

88. Лальман Ж. От труда к занятости: двойной поворот проблемы / Ж. Лальман // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. 2. – №2. – С. 128-139.

89. Леонтьев А.А. Восприятие текста как психологический процесс / А. А. Леонтьев // Психолінгвістическа і лінгвістическа природа тексту і особенности его восприятия. – Киев : КГУ, 1979. – С. 18–19.

90. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. – / А. Н. Леонтьев. – Москва : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.

91. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с.

92. Ливингстоун К. Ролевые игры в обучении иностранным языкам : методический материал / предисл. на рус. яз. и прил. Н.И. Гез / К. Ливингстоун. – Москва : Высш. шк., 1988. – 127 с. (Пер. изд. : Role Play in Language Learning / Carol Livingstone).

93. Лийметс Х. Й. Как воспитывает процесс обучения? / Х. Й. Лийметс – Москва : Знание, 2002. – 98 с.

94. Логвинова М. И. Молодёжные субкультуры: психологические аспекты / М. И Логвинова, Т. И. Логвинова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 17. – С. 569–573.

95. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Джон Локк. – Москва, 1985. – Т. 1 : Опыт о человеческом разумении. – 582 с.

96. Магун В.С. Смена диапазона /В.С. Магун // Отечественные записки. – 2003. – №3.

97. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. 4-е междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. – 510 с.

98. Максименко С.Д. Генетическая психология : Методологическая рефлексия проблем развития в психологии : [монография] / Сергій Дмитрович Максименко. – М. : „Рефл-бук”, К. : „Ваклер”, 2000. – 320 с

99. Малахов В. А. Этика: Курс лекцій : Навчальний посібник. / В.А. Малахов. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 2001. – 384 с.

100. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – Москва, 1996. – 192 с.

101. Мейерхольд И.С. Психологические факторы педагогической науки / И. С. Мейерхольд. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2006. – 151 с.

102. Михальчук Н.О. Психологічна підготовка майбутнього викладача як необхідна умова гуманізації вищої школи / Н.О. Михальчук, О.М. Мазурок // Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали II Міжнародної науково-прак. конф. студентів та молодих науковців, 13–14 травня 2009 р., м.Рівне. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 130–131.

103. Михайлова Е. С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей : дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Е. С. Михайлова. – Ленинград : Слово, 1990. – 238 с.

104. Михальчук Н.О. Науково-організаційні засади підготовки спеціалістів для роботи в психологічній службі / Н.О. Михальчук, Н.О. Хупавцева // Актуальні проблеми практичної психології : Матеріали науково-практ. конференції “Актуальні проблеми практичної психології” в Ін-ті психології, історії та соціології Херсонського державного ун-ту 23–24 квітня 2009 р. – Ч. 2. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2009. – С. 86–93.

105. Молчанова Е. В. Формирование волевого компонента чувства собственного достоинства у учащихся младшего школьного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Е. В. Молчанова. – Майкоп, 2008. – 26 с.

106. Москаленко В. Соціалізація особистості / В. Москаленко. – Київ: Фенікс, 2013. – 540 с.

107. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов / К. Муздыбаев. Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №4. – С. 5-21.

108. Муздыбаев К. Измерение надежды / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – 1999. – Т.20. – №4. – С. 26-35.

109. Муздыбаев К. Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации // Социологический журнал. – 2001. – №1. – С. 5-32.

110. Мусатов С.О. Основи психології спілкування: Матеріали до програми «Психологія. 11 клас. Профільний рівень» / С.О. Мусатов // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 2. – С. 69–80.

111. Нагорна Г.О. Стратегічні і тактичні підходи до формування професійного мислення у майбутніх вчителів / Г. О. Нагорна // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – с. 125-133.

112. Найдёнова Л. А. О рефлексивном аспекте индивидуального и совместного решения творческих задач / Л. А. Найдёнова, М.И. Найдёнов // Человек – творчество – компьютер : тезисы доклада к VIII международному конгрессу по логике, философии и методологии науки. – Ч. 1. – М., 1987. – С. 175–179.

113. Озерникова Т.Г. Принуждение к труду в переходной экономике / Т. Г. Озерникова // Вопросы экономики. – 2003. – № 9. – С. 100-110.

114. Орлов А.Б. Психологічні аспекти педагогічної діяльності. – Київ: Знання, 2004. – 36 с.

115. Павелків В. Р. Аналіз вивчення деформованої соціалізації як мотиву девіантної поведінки в умовах включення особистості до простору субкультури / В. Р. Павелків // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(33), Issue: 66, 2015. – С. 75-79.

116. Павелків В. Р. Зміна рівня вираженості особистісних деструкцій у представників молодіжних субкультур після впровадження превентивно-корекційної роботи / В. Р. Павелків // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. / упоряд.: Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2019. – Вип. 12. – С. 176–184.

117. Павелків В. Р. Психогенеза агресивної та деструктивної поведінки в підліткових субкультурах: дис. ...д-ра псих. наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / В. Р. Павелків. – Київ – 2019. – 475 с.

118. Павелків Р. В. Формування та розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів / Р. В. Павелків // Психологія : реальність і перспективи : Збірник наукових праць. Випуск 8. // упоряд. Р.В. Павелків; ред. кол. : Р.В. Павелків, В.І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2017. – С 5-10.

119. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъективности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.

120. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. / Ж. Пиаже. – Москва. – : Международная педагогическая академия, 1994. – 690 с.

121. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей / Є. А. Подольська Т. В. Подольська. – Київ : Інкос, 2009. – 352 с.

122. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей: Київ, 2018. – 40 с.

123. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давидова, А.В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. 1-е изд. – Москва : Педагогика, 2003. – 448 с.

124. Рибалка В.В. Проблеми розвитку психологічної культури майбутнього професіонала / В. В. Рибалка // Теорія і практика управління соціальними системами: Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ “ХПИ”.– 2002, №2. – С. 74-80.

125. Розмаинский И. В. Динамика общественной идеологии как фактор экономико-институциональных изменений / И. В. Розмаинский // Трансформация экономических институтов в постсоветской России. / Под ред. Р. М. Нуреева. – Москва МОНФ, 2000. – С. 25-31.

126. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн: В 2 т. – Москва: Педагогика, 2009. – Т. 1 – 485 с.

127. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України / М. В. Савчин. – Київ, 1997. – 410 с.

128. Савченко О. Д. Дидактика початкової школи / О. Д. Савченко. – Київ : Абрис, 2007. – 412 с.

129. Садокова А. В. Влияние индивидуальных характеристик эмоционально-личностной сферы на развитие моральной компетентности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / А. В. Садокова. – Москва, 2001. – 161 с.

130. Селінджер Дж.Д. Над прірвою у житі / Дж. Д. Селінджер / в укр. пер. О. Логвиненка. – Київ : Молодь, 1984. – 272 с.

131. Семенов И. Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач / И. Н. Семенов.– М.: Педагогика, 2000. – 210 с.

132. Семиченко В.А. Психологічна структура педагогічної діяльності / В. А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – Київ : ВПЦ «Київ. ун-т.», 2000. – 217 с.

133. Селигман М. Как научиться оптимизму / М. Селигман. – Москва, Вече, 1997.

134. Ситникова Е. Н. Сущность субкультурной грамотности подростка / Е. Н. Ситникова <https://www.science-education.ru/pdf/2013/3/366.pdf>

135. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Марина Лазарівна Смутьсон. – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України, 2002. – 461 с.

136. Соколов М. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный подход / М. Соколов // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга / Под ред. В. В. Костюшева. – СПб.: Норма, 1999. – С. 9–23.

137. Соколов М. К. Как писать этнографию молодежной субкультуры / [Электронный ресурс] / М. К. Соколов – Режим доступа <http://subculture.narod.ru/texts/unpublished/sokolov.htm>

138. Соловцова Е. Е. Механизм психической регуляции нравственных аспектов деятельности младших подростков: дисс. ... канд. психол. наук:19.00.07. / Е. Е. Соловцова. – Москва,1999. – 190 с.

139. Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений / отв. ред.: А. Л. Журавлёв, Е. В. Шорохова. – Москва Изд-во Ин-та психологии РАН, 1998. – 295 с.

140. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський – Київ: Радянська школа, 1977. – Т.4. – 640 с.

141. Сэв Л. К. К проблеме развития личности / Л. К. Сэв: Пер. с франц. – Москва : Просвещение, 2009. – 240 с.

142. Татур Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования / Ю.Г. Татур // Материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 17 с.

143. Тедески Дж. Основы социальной власти и социального влияния / Дж.Тедески, М. Неслер // Иностранная психология. – Т. 2. – 1994, №2(4). – С. 20-31.

144. Теплов Б.М. Избранные труды [Текст] : [в 2 т.] / Борис Михайлович Теплов // [ред.-сост. Н.С. Лейтес]. – Т. 1. – Москва : Педагогика, 1985. – 325 с.

145. Тихонова Н. Е. Факторы социальной стратификации в условиях перехода к рыночной экономике / Н. Е. Тихонова. – Москва РОССПЭН, 1999. – 320 с.

146. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології О. М. Ткаченко. – Київ: Вища школа, 1999. – 220 с.

147. Франкл В. Психотерапия на практике / В. Франкл. – 2018. – Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.koob.ru/frankl_viktor/psihoterapia_na_praktike.

148. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; Москва: Смысл, 2003. – 860 с.

149. Хижный Э.К. Новая модель занятости и становление глобального рынка труда / Э.К. Хижный // Нестандартные формы занятости в промышленно развитых странах: Пробл.-тематический сб. / ИНИОН РАН. – Москва, 1999. – С. 8-60.

150. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования [Текст] / Марина Александровна Холодная / [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

151. Царахова Н. В. Девиации в субкультуре современной российской молодежи / Н. В. Царахова // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2015. – Вып. 2 (158). – С. 233–238.

152. Циба В. Т. Соціалізація особистості: виховання характеру / В. Т. Циба // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конф. – Т. 3. – Київ : Міленіум, 2002. – С. 226-230.

153. Чиренко Н. В. Почуття власної гідності : критерії та показники / Н. В. Чиренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вып. 12. – Ін.-т проблем виховання. – Київ, 2008. – С. 115-119.

154. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: Томский гос. ун-т, 2005. – 399 с.

155. Шабанова М. Социология свободы: Трансформирующееся общество / М. Шабанова. – Москва Московский общественный научный фонд, 2000. – 314 с.

156. Шевчук А.В. О будущем труда и будущем без труда / А.В. Шевчук // Экономическая социология. – 2005. – Т.6. – № 3. – С. 11-24.

157. Эльконин Д. Б. Психология развития / Д. Б. Эльконин. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 144 с.

158. .Юнг К. Психологические типы / Карл-Густав Юнг / [пер. с нем.]. – Минск : ООО “Попурри”, 1998. – 656 с.

159. Яacobсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей. / С. Г. Яacobсон. – Москва : Педагогика, 1984. – 143 с.

160. Яцюк Н. О. Психологічний аналіз механізмів моральної саморегуляції / Н. О. Яцюк // Психологія : реальність і перспективи. – 2015. – Вып. 5. – С. 155-162.

161. Aquilanti T.M., Leroux J. An integrated model of outplacement counseling // *Journal of Employment Counseling*. 1999. Vol. 36. № 4. P. 177-192.

162. Aloise-Young P. The development of self-presentation: self-promotion in 6- to 10-year-old children / P. Aloise-Young // *Social cognition*. – 1993. – Vol. 11, № 2. – P. 201-222.

163. Arthur M.B. The boundaryless career: A new perspective for organizational inquiry / M.B. Arthur // *Journal of Organizational Behavior*. – 1994. – Vol. 15. – P. 295-306.

164. Banerjee R. Children's understanding of self-presentational display rules: association with mental-state understanding / R. Banerjee, N. Yuill // *British Journal of Developmental Psychology*. – 1999. – Vol.17, № 2. – P. 111-124.

165. Barclay P. Partner choice creates competitive altruism in humans / P. Barclay, R. Willer // *Proc Biol Sci*. – 2007 Mar 7; 274(1610) P. 749–753.

166. Botto S. V. Sensitivity to the evaluation of others emerges by 24 months // S. V. Botto, P. Rochat // *Developmental Psychology*, 2018. – 54(9), P. 1723–1734.

167. Bryan C. J. “Helping” ver-sus “being a helper”: Invoking the self to increase helping in young children / C. J Bryan, A. Master, G. M. Walton // *Developmental Science*, 2014. – 16 (6). – P. 952-995.

168. Carlston D.E. Associated systems theory : A systematic approach to the cognitive representation of persons and events / D.E. Carlston // [in R.S. Wyer (Ed.) *Advances in Social Cognition*]. – Vol. 7 : *Associated Systems Theory*. – 1994. – Hillsdale, N-Y : Erlbaum – P. 1–78.

169. Crick N. A review and reformulation of Social information-processing mechanisms in children social adjustment / N. Crick, K. Dodge // *Psychological Bulletin*. – 1994. – Vol.115, №1. – P.74-101.

170. Crick N. Children's perceptions of their peer experiences : Attributions, loneliness, social anxiety, and social avoidance / N. Crick, G. Ladd // *Developmental Psychology*,1993. – Vol. 29, №2. – P. 244-254/

171. Dahl A. Domain differences in early social interactions / A. Dahl, J. J. Campos // *Child. Development*. – 2013. – Vol. 84. – P. 817–825.

172. Darity W.Jr. Social psychology, unemployment and macroeconomics / W.Jr. Darity, A.H. Goldsmith // *Journal of Economic Perspectives*. – 1996. –Vol.10. №1. – P. 121-140.

173. Darity W.Jr. Unemployment, social psychology, and unemployment hysteresis / W. Jr. Darity, A. H. Goldsmith // *Journal of Post Keynesian Economics*. – 1993. –Vol.16. – №1. P. 55-73.

174. Dooley D. Personal and aggregate unemployment and psychological symptoms / D.Dooley, R.Catalano , K. Rook // *Journal of Social Issues*. – 1988. Vol.44. – №4. P. 107-123.

175. Eby L.T. Job loss as career growth: Responses to involuntary career transitions / L. T. Eby, K. Buch // *Career Development Quarterly*. – 1995. – Vol.44. – №1.

176. Elder G. H. Economic stress in lives: developmental perspectives / G. H. Elder, A. Caspi // *Journal of Social Issues*. –1988. – Vol.44. –№4. – P. 25-45.

177. Engelmann J.M. Young children care more about their reputations with ingroup members and potential reciprocators / J.M.Engelmann H. Over, E. Herrmann, M. Tomasello // *Developmental Science* 2013. – 16(6): P. 952-958.

178. Engelmann J.M. Chimpanzees trust conspecifics to engage in low Acost reciprocity / J. M. Engelmann, E. Herrmann, M. Tomasello // *Proc Biol Sci*. – 2015 Feb 22;282(1801):20142803. doi: 10.1098/rspb.2014.2803

179. Engelmann J. M. The influence of reputational concerns on children's prosociality / J. M. Engelmann, D. J. Rapp // *Current Opinion in Psychology* – 2018, 20: P. 92–95.

180. English vocabulary. Electronic resource. Access mode : <http://www.multitran.ru>.

181. Feather N.T. Expectancy-value theory and unemployment effects / N. T. Feather // *Journal of Occupational & Organizational psychology*. – 1992. – Vol.65. –№4. – P. 315-340.

182. Feather N.T. The effects of unemployment on work values and motivation / N. T Feather // *Work motivation* / Ed. by U. Kleinbeck, et al. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publ., 1990. P. 201-229.

183. Fiske S.T., Taylor S.E. *Social Cognition* [Text] / S.T. Fiske, S.E. Taylor. – New York : McGraw-Hill. – 1991. – 156 p.

184. Fryer D. Psychological of material deprivation: why does unemployment have mental health consequences? / D. Fryer // *Understanding unemployment: new perspectives on active labour market policies* / Ed. by E. McLaughlin. L.: Routledge, 1992. P. 103-125.

185. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice / Howard Ear Gardner. – N-Y. : Basic Books. – 1993. – 463 p.

186. Gottfredson M. Holland's contributions to vocational psychology: a review and evaluation / M. Gottfredson, L. John // *Journal of Vocational Behavior*. 1999. Vol.55. №1. P. 15-40.

187. Hepach R. Young Children Sympathize Less in Response to Unjustified Emotional Distress / R. Hepach, A. Vaish, M. Tomasello // *Develop. Psychology*. – 2013. – Vol. 49. – No. 6. – P.1132–1138.

188. Hilton J.L. Stereotypes [Text] / J.L. Hilton, W. von Hippel. – *Annu : Rev. Psychol.* – 1996. – Vol. 47. – P. 237–271.

189. Fu G. Young children with a positive reputation to maintain are less likely to cheat // G. Fu, G. D. Heyman, M. Qian, T Guo, K. Lee // *Dev. Sci.* – 2016 Mar;19(2): P. 275-283. doi: 10.1111/desc.12304.

190. Herrmann E. Children engage in competitive altruism / E. Herrmann, J. M. Engelmann, M. Tomasello // *Journal of Experimental Child Psychology*. – 2019. – P. 176–189.

191. Jahoda M. Economic recession and mental health: some conceptual issues / M. Jahoda // *Journal of Social Issues*. 1988. Vol.44. №4. P. 13-23.

192. Jahoda M. Reflections on Mariental and after / M. Jahoda // *Journal of Occupational & Organizational psychology*. – 1992. – Vol.65. – №4. – P. 355-358.

193. Jahoda M. Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research / M. Jahoda // *American Psychologist*. 1981. – Vol. 36. – №2. – P. 184-191.

194. Jones E. E. Toward a general theory of strategic self-presentation / E. E. Jones, T.S. Pittman // *Psychological and Social Psychology Bulletin*. – 1981. – Vol.4, № 1. – P.200-206.

195. Kanfer R. Job search and employment: a personality-motivational analysis and meta-analytic review / R. Kanfer, C.R. Wanberg, T. M. Kantowitz // *Journal of Applied Psychology*. – 2001. – Vol. 86. – №5. – P. 837-855.

196. Kihlstrom J.F. Social Intelligence [Electronic resource] / J. F. Kihlstrom, N. Cantor. – Access mode : http://istsocrates.berkeley.edu/~kihlstrom/social_intelligence.htm
197. Latack J. C. After the ax falls: job loss and career transition / J. C. Latack, J. Doizer // *Academy of Management Review*. – 1986. – Vol.11. – №2. P. 375-392.
198. Leary M., Kowalski R. Impression Management: a literature review and two-component model / M. Leary, R. Kowalski // *Psychological Bulletin*. – 1990. – Vol. 107, № 1. – P.34-47.
199. Leimgruber K. L. Young children are more generous when others are aware of their actions / K. L. Leimgruber, A. Shaw, L.R. Santos, K. R. Olson. // *PLoS One*. 012;7(10):e48292. doi: 10.1371/journal.pone.0048292. Epub 2012 Oct 31.
200. Liszkowski U. Twelve- and 18-month-olds point to provide information for others / U. Liszkowski, M. Carpenter, T. Striano, M. Tomasello // *Journal of Cognition and Develop.* – 2006. – Vol. 7 (2). – P. 173–187.
201. Maslow A. H. Our maligned animal nature. *Jour. of Psychol* / A.H. Maslow – 1949, P. 28, 273–278.
202. Milinski M. Reputation, a universal currency for human social interactions / M. Milinski // *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*. – 2016 Feb 5; P. 371(1687): 20150100. doi: 10.1098/rstb.2015.0100.
203. Nichols S. The role of social understanding and empathic disposition in young children’s responsiveness to distress in parents and peers / S. R. Nichols, M. Svetlova, C. A. Brownell // *Cognition, Brain, & Behavior*. – 2009. – Vol. 4. – P. 449–478.
204. Over H. The influence of group membership on young children’s prosocial behaviour / H. Over // *Current Opinion in Psychology*. – P. 17-20.
205. Osipow S. H. Career issues through the life span / S. H. Osipow // *Psychology and work: Productivity, Change, and Employment*. Washington: APA, 1989. P. 141-168.
206. Rapp D. J. Young Children’s Reputational Strategies in a Peer / D. J. Rapp // *Group Context* 2019 – Vol. 55, No. 2, 329 –336.
207. Rogers C.R. Freedom to learn for the 80’s / C. R. Rogers. – N.-Y. : Columbus, 1983. – 122 p.

208. Salinger J.D. *The Catcher in the Rye* / J.D. Salinger. – OCR & Spellcheck : Aerius, 2003. – 91 p.

209. Schlenker B. *Self-identification: toward an integration of the private and public self / Public self and private self* / R. Baumeister (Ed.). – New York: Springer-Verlag, 1986. – P. 21-62.

210. Selman R., Lavin D. Brion-Meisels S. “Troubled children’s use of self-reflection” // *Social-cognitive development in Context/Serafica F.(Ed).* – Methuen, London, 1982. – P.52-68.

211. Silver I. *Pint-sized public relations: Developing reputation management* / I. Silver, A. Shaw // *Trends in Cognitive Science.* – 2018. – 22. – P. 277-279.

212. Svetlova M. *Toddlers' Prosocial Behavior: From Instrumental to Empathic to Altruistic Helping* / M. Svetlova, S. Nichols, C. Brownell // *Child. Develop.* – 2010. – Vol. 81 (6). – P. 1814–1827.

213. Super D. E. *Developmental career assessment and counseling: The C-DAC model* / D.E Super, W.L. Osborne, D.J.Walsh, S. D. Brown, S.G. Niles // *Journal of Counseling & Development.* –1992. –Vol.71. – №1. –P. 74-80.

214. Sternberg R.J. *Social intelligence and decoding skills in nonverbal communication* / R.J. Sternberg, H.G. Smith // *Social Cognition.* – 1985. – № 3. – P. 168–192.

215. *The psychological and social consequences of unemployment. Report prepared by the study group of the 1984/1985 coordinated research programme.* Strasbourg, 1987.

216. Vonnegut K. *Slaughterhouse-Five or The Children’s Crusade: A Duty-Dance with Death* / K.Vonnegut. – N.-Y : Novels, 2006. – 78 p.

217. Wanberg C.R., Watt J.D., Rumsey D.J. *Individuals without job: an empirical study of job-seeking behavior and reemployment* / C.R Wanberg, J.D.Watt, D.J.Rumsey // *Journal of Applied Psychology.* 1996. Vol.81. №1. P. 76-87

218. Warr P. *Work, unemployment, and mental health* / P. Warr Oxford: Oxford university press, 1987. 361 p.

219. Warneken F. *Extrinsic Rewards Undermine Altruistic Tendencies in 20–Month–Olds* / F. Warneken, M. Tomasello // *Develop. Psychology.* – 2008. – Vol. 44, No. 6. – P. 1785–1788.

220. Warneken F. Parental Presence and Encouragement Do Not Influence Helping in Young Children / F. Warneken, M. Tomasello // *Infancy*, 2013. – Vol. 18 (3). – P. 345–368.

221. Watling D. Children's differentiation between ingratiation and self-promotion / D. Watling, R. Banerjee : DOI:10.1111/j.1467-9507.2007.00406.x

222. Weiner B. An attributional theory of achievement motivation and emotion / B. Weiner // *Psychological Review*. – 1985. –Vol.92. – №4. – P. 548-573.

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 10.12.2018. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 12 Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.